

A MAGYARORSZÁGI SZLOVAKIZÁLÓ CSEH NYELVŰ HALOTTI BESZÉDEK KUTATÁSÁNAK HELYZETE*

A kora újkori magyarországi halotti beszédek rendszeres kutatása 1981-ben kezdődött el az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén, Tarnai Andor vezetésével.¹ A tervezett kutatás valamennyi Magyarországon megjelent halotti beszédre kiterjedt volna, így a magyar mellett a latin, a német és a szlovákizáló cseh beszédek feldolgozására is,² és a 18. század közepe lett volna a záró korszakhatár. Végül a kutatásnak csak az 1711-ig nyomtatásban kiadott magyar nyelvű halotti beszédek tanulságait sikerült összegeznie. Kecskeméti Gábor 1998-ban megjelent monográfiájának forrásbázisa épp száz első kiadású nyomtatvány és a bennük olvasható 354 halotti beszéd volt, az 1599 és 1708 között kiadott magyar nyelvű nyomtatott halotti beszédek akkor ismert teljes korpusza.³ A nem magyar nyelvű halotti beszédek áttekintésének és feldolgozásának munkálatai félbeszakadtak, mielőtt valójában kibontakozhattak volna.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria, 5), 13.

² A „szlovákizáló cseh” vagy „biblikus cseh” terminus értelmezéséhez lásd: KÄFER István, *Lacrumae gentis Slavonicae: A szlovák művelődéstörténet kezdetei az RMNy harmadik kötetében = Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülésszaka és kiállítása, 2000. október 12. I. A Régi Magyarországi Nyomtatványok harmadik kötete (1636–1655). II. 350 éve született Misztótfalusi Kis Miklós – Studien über die ungarländische Typographie des 17. Jahrhunderts: Széchényi Nationalbibliothek Wissenschaftliche Tagung und Ausstellung, 12. Oktober 2000. I. Der dritte Band der Bibliographie „Alte ungarländische Drucke“ (RMNy) 1636–1655. II. Vor 350 Jahren wurde Miklós Misztótfalusi Kis geboren*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., OSZK–Osiris Kiadó, 2001 (Libri de Libris), 123–128; KÄFER István, „In Slavonico exprimere”: *A szlovák irodalmi műveltség kezdetei = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok, 2), 395–400.

³ Táblázatos áttekintésük: KECSKEMÉTI, *i. m.*, 282–291. A nyomtatványokra és a szövegekre vonatkozó statisztikai adatokat – a magyar nyelvűek mellett a német és a biblikus cseh nyelvűekét is – a továbbiakban nem ebből a kötetbeli első közlésből merítjük, hanem az ennek alapján készült, az Interneten ma elérhető, rendszeresen aktualizált adatbázisból: KECSKEMÉTI Gábor, SZEKLER Enikő, PAPP Ingrid, *A magyarországi halotti beszédek adatbázisa*, <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/csvp-hb.php> (2012. 09.19). Az adatbázisban ma 107 magyar nyelvű nyomtatványról van adat (néhány tétel csupán korábbi könyvészeti hipotézisek helyesbítése), amelyekben összesen 358 magyar nyelvű beszéd (prédikáció vagy oráció) olvasható. Az ismert szövegek által lefedett, 1599–1708 közötti időtáv nem változott. A 107 tétel között van négy olyan, amelynek ezen az időtávon belül második kiadása is megjelent, velük is kalkulálva a teljes tételszám 111-re nő.

A magyarországi német nyelvű gyászbeszédék számbavételére az első kísérlet az 1980-as években történt. Péter Katalin kezdeményező írása a kezdetektől 1711-ig terjedően ötvenkét gyászbeszédet számolt össze, amelyek ötvenöt halálesetre jelentek meg.⁴ Az elhunytak kivétel nélkül lutheránus vallásúak, és kevés kivétellel német anyanyelvűek; a 18. században csak két magyar családnevű és a 17. században egy szlovák származású található az elhunytak között, a családjával magyarul érintkező Thurzó Szaniszló nádor. Ő volt az egyetlen főrangú az elhunytak között, tizenegy nemesi és hat lelkészi családból származott, míg messze a legtöbb, harminchét német gyászbeszéd-nyomtatvánnyal elbúcsúztatott halott a polgári réteghez köthető. Kecskeméti Gábor és Szekler Enikő 2008-ban az RMNy és az RMK II. alapján rekonstruálták az adatsort, és arra a következtetésre jutottak, hogy a számítások csak abban az esetben állják meg a helyüket, ha azokat a halotti nyomtatványokat is figyelembe veszik, amelyek gyászbeszédet nem, csupán gyászverseket tartalmaznak.⁵ Nem volt módjuk az összes idetartozó nyomtatvány kézbevétele, ezért az RMNy első három kötetének időkörébe tartozó német gyászbeszédék összegzését végezték el. A kezdetektől 1655-ig terjedően tizenhét nyomtatványt számoltak össze, amelyekben tizenkilenc halálesettel kapcsolatos ugyanennyi halotti beszéd olvasható. Főrangú halott, Thurzó nádor búcsúztatására egy nyomtatvány íródott, tizenegy nyomtatvány sorolható a polgári réteghez, közülük három íródott gyermekről, három polgárasszonyról és öt előkelő polgárokról. A magyarországi német nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványokat kivétel nélkül Felső-Magyarországon nyomtatták, és mindegyik lutheránus környezethez köthető.⁶

A magyarországi német nyelvű gyászbeszédék teljes körű számbavételét kevéssel később, 2009 nyarán Gábor Bibza végezte el, a münsteri Wilhelm Egyetem Evangélikus Teológiai Karán megírt disszertációjában. Az értekezés 2010-ben megjelent monográfia-változatának függelékében található rendszerező táblázat a magyarországi bármely nyelvű halotti beszédék adatainak teljes összeállítása, amelyben 1571-től 1711-ig 262 tétel számlálható össze.⁷ Bibza a Rudolf Lenz által 1990-ben kialakított katalogizálási modellt vette alapul, amelyen néhány módosítást hajtott végre. Kilenc rovatra osztotta a halotti beszédre vonatkozó adatokat (a kiadás éve, a kiadás helye, a szónok neve, az elhunyt neve, a nyomtatvány cím-

⁴ Katalin PÉTER, *Die Leichenpredigt in Ungarn vom 16. bis zum 18. Jahrhundert: Der besondere Quellenwert der deutschen Predigt = Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Hrsg. Rudolf LENZ, I, Köln etc., Böhlau, 1975; II, Marburg/Lahn, Schwarz, 1979; III, Marburg/Lahn, Schwarz, 1984, III, 347–360.

⁵ KECSKEMÉTI Gábor, SZEKLER Enikő, *A magyarországi német nyelvű halotti beszédék kutatásának helyzete és egy korai szöveg tanulmányai*, ItK, 112(2008), 71–91, 72–73.

⁶ *Uo.*, 73.

⁷ Gábor BIBZA, *Die deutschsprachige Leichenpredigt der frühen Neuzeit in Ungarn (1571–1711)*, Berlin, Lit, 2010 (Arbeiten zur historischen und systematischen Theologie, 15), 320–344.

lapjának kezdő szintagmája, a nyomtatvány nyelve, az elhunyt vallása, a bibliográfiai azonosító és a gyászbeszéd darabszáma). A többszerzős gyűjteményekben közreadott beszédek szónokainak nevét nem tüntette fel, különösen fontosnak tartotta viszont a nyomtatvány címlapján talált nyomtatási hely rögzítését és a címlapot kezdő szókapcsolat archaikus helyesírásának megtartását.⁸ Az elhunytak között természetesen a lutheránus, a református, az unitárius és a katolikus vallásúak egyaránt megtalálhatóak. A latin, német, magyar és cseh nyomtatványok között néhány esetben többnyelvű kiadványok is vannak. Bibza szerint kétnyelvű például a Ján Butovský fölött elmondott gyászbeszéd 1639. évi trencsényi nyomtatványa, ahol a cseh és a latin nyelvet egyaránt megjelöli, valójában azonban a kétnyelvű címlap ellenére a búcsúztatás kizárólag szlovákizáló cseh nyelven folyt.⁹ Ebben a teljességre törekvő adat-összeállításban, szűkebben az 1637 és 1704 közötti időszakból huszonkét szlovákizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványt számolhatunk össze, amelyekben huszonnyolc elhunytat búcsúztató összesen negyvenegy halotti beszéd olvasható. A korszak cseh nyelvű halotti prédikációi evangélikus környezetbe köthetők, egyetlen református felekezetű halott kivételével.

Ha most az RMNy és az RMK II. alapján magunk is megpróbáljuk rekonstruálni az adatsort a kezdetektől 1711-ig megjelent szlovákizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványokról, úgy látjuk, számításaink és Bibzáéi több eltérést mutatnak. A Jiřík Melcl fölött megtartott két halotti prédikációt, amelyeket nem önállóan nyomtattak ki, Bibza két külön kiadványként tartja nyilván, ezért eggyel több gyászbeszéd-nyomtatványt jelöl az adatsorában.¹⁰ A halotti prédikációk darabszámára vonatkozó számadatai csak akkor állják meg részben a helyüket, ha a gyászbeszédhez tartozó gyászverseket is tartalmazzák. Megvizsgálva az adatsort, a gyászbeszédsszövegek száma kisebbnek tűnik a közzétett számoknál. Az adatsor Martin Boček fölött elmondott öt gyászbeszédet jelöl, azonban az autopszián alapuló vizsgálat azt mutatja, hogy ez a gyászbeszédgyűjtemény három halotti prédikációt és a negyedik részt, a gyászverseket tartalmazza.¹¹ Bibza az elhunyt életkorát és társadalmi hovatartozását nem tartotta fontosnak rögzíteni, táblázata e rovatokkal szegényebb a hazai kutatásban már használatba vett korábbi adatsoroknál.

Az első magyarországi szlovákizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványok 1637-ből származnak, ebből az évből egy két- és egy ötbeszédű gyűjtemény is ismeretes.¹² Az RMNy III. kötete az 1637–1655 közötti időszakból tizenhat, az RMNy IV. kötete az 1658–1659-es évekből három nyomtatványt tart nyilván. Ezt

⁸ *Uo.*, 37.

⁹ *Uo.*, 323.

¹⁰ RMNy 2802.

¹¹ RMNy 1798.

¹² RMNy 1705, 1706.

követően 1711-ig már csak két további szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomatványt ismerünk – az RMK II. alapján – 1684-ből és 1704-ből. A magyar nyelvű gyászbeszéd-nyomatványok száma 1655-ig huszonnyolc, a csehekének a jó másfélszerese; 1711-ig ez a szám százhétre növekszik, ami már ötszöröse az eddigre megjelent cseh nyelvűekének. A német nyomatványok száma 1655-ig tizenhét, ami gyakorlatilag megegyezik a cseh nyelvűekével; ezt követően 1711-ig épp ötvenre nő (erre az időszakra vonatkozóan Bibza táblázatát használtuk), ami a cseh nyelvűekének már a két és félszerese. A szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomatványok száma tehát a 17. század első felében felülreprezentáltak mondható, míg a század második felében nagyarányú mennyiségbeli különbség alakul ki ezek hátrányára, vagyis a szlovakizáló cseh nyelvű nyomatványok számának nagymértvű csökkenése figyelhető meg. Ez a feltűnő változás a társadalmi környezet átalakulására vezethető vissza.

1659-ig valamennyi szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomatvány Trenčsénben jelent meg. Itt nyomtatták a gyászbeszéd-nyomatványokat az exulánsok, akiknek a fehérhegyi csatát követően az evangélikus vallásuk miatt menekülniük kellett Csehországból, és Felső-Magyarország városaiban telepedtek le. Prágában Pavel Čížek nyomdász és könyvárus segédje volt az a Václav Vokál, aki feleségül vette Čížek lányát, Dorotát,¹³ önállósította magát, és Prágát elhagyva a Nyitra megyei Szenicén alapított nyomdát (1636). Innen a műhelyt az Illésházy család birtokára, Trenčsénbe vitte tovább.¹⁴ A trenčsényi nyomda első termékei 1637-ből származnak. Nem bizonyítható, hogy Václav Vokál tagja volt-e a cseh testvérek mozgalmának, viszont nyomdájában nagyrészt lutheránus művek készültek.¹⁵ A nyomda Vokál tulajdonában volt 1641-ig, haláláig, majd özvegye, Dorota vette át.¹⁶ Az özvegy 1648-ban házasságra lépett Laurentius Benjamin ab Hage (Vavřinec Benjamin Vodháj) addigi faktossal, aki szintén Prágából származott, és képzett tipográfus volt,¹⁷ így 1655-ig az ő tulajdonába került a nyomda. A halálát követően Dorota bátyja, Nikodém Čížek – aki Prágában mint festő és nyomdász dolgozott – vette át a trenčsényi műhely irányítását. Čížek eladta a nyomdát a Puhóban lakó Paulus Veterinusnak, aki Erzsébet leánya férjének, Ján Dadan morva testvérnek szerezte meg, azonban 1664-ig, Čížek haláláig a nyomda Trenčsénben maradt és működött.¹⁸

¹³ V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század: Nyugat- és északmagyarországi nyomdák*, Bp., Balassi Kiadó–OSZK, 2010 (Hungaria Typographica, 2), 68.

¹⁴ *Uo.*, 67.

¹⁵ *Uo.*, 68.

¹⁶ Jozef TELGÁRSKY, *Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarnie = Trenčín: Remeslá, tlačiarnie, architektúra*, zost. Milan ŠÍSMIŠ, Bratislava, Vydavateľstvo Alfa, 1985, 189–219.

¹⁷ V. ECSEDY, *i. m.*, 69.

¹⁸ *Uo.*, 69.

1645-ben a túlnyomó többségben protestáns városba, Trencsénbe betelepítették a jezsuitákat, és ezzel elkezdődött az erőszakos térítés. A cseh exulánsok, akiket üldöztek vallásuk miatt,¹⁹ nem tértek át a katolikus hitre, hanem a hallgatást választották. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Trencsénben 1659 után már nem jelent meg több cseh nyelvű halotti beszéd. Dadan 1665-ben Zsolnára költöztette át nyomdáját. Gulyás Pál a trencsényi nyomdáról írott tanulmányában arra a feltételezésre jutott, hogy ez a költözés is szoros összefüggésben állott a jezsuiták ellenreformációs törekvéseivel, amelyek Trencsénben lehetetlenné tették a nagyrészt evangélikus közösség igényeit kielégítő nyomda működését.²⁰

A műhely Zsolnán Dadan tulajdonában működött tovább annak 1674. évi haláláig, ezt követően özvegye vezette tovább a fia, az ifjabb Ján Dadan nagykorúságáig. Az ifjabb Dadan megpróbált eleget tenni a katolikus felekezetűek megbízásainak, ezt mutatja az esztergomi primást dicsőítő, 1689-ben kinyomtatott kiadvány, amelyen nincs feltüntetve sem a nyomtatás helye, sem a nyomtató neve.²¹ A nyomda további sorsáról az ifjabb Ján Dadan fölött megtartott prédikációból értesülünk. Daniel Krman 1704. évi beszéde egyben az 1711 előtti utolsó szlovákizáló cseh nyelvű magyarországi gyászbeszéd-nyomtatvány, a nyomda zsolnai éveinek e műfajban készült egyetlen ma ismert terméke.²² Dadan halálát követően sógora, Jan Chrastina tulajdonába került a műhely, aki a cseh határhoz közeli Puhóra vitte, ahol a nyomda 1717-től 1742-ig működött.²³

Egyetlen olyan kiadványról tudunk, amely szlovákizáló cseh nyelvű halotti beszédet tett közzé Magyarországon és nem a többször helyet változtató cseh exuláns nyomda felszerelésével készült. Johannes Andricius prédikációját 1684-ben Lőcsén a Brewer-nyomda nyomtatta ki.²⁴

A statisztikai összesítés adataira visszatérve, huszonegy cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványt ismerünk tehát, amelyekben negyvenegy halotti prédikáció olvasható, huszonnyolc elhunyt temetésére. A halottak csaknem mind evangélikus vallásúak voltak, az egyetlen kivétel Ján Efron Hranický, aki a helvét hitvallású egyház elsőpapja volt Puhón.²⁵ Paptársa, Ezechiel Jabín Mezřický búcsúztatta az elhunytat, aki a cseh testvérek helvét hitvallású ágához tartozott, akik meneküléseiket követően a magyar kálvinista egyház szervezetébe tagozódtak be. Az elhunytak

¹⁹ Pavel HORVÁTH, *Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčine a na okolí* = ŠÍSMIS, *i. m.*, 164–184.

²⁰ GULYÁS Pál, *A trencsényi zsolnai könyvnyomda*, MKsz, 67(1943), 118–123.

²¹ RMK II, 1655.

²² RMK II, 2224.

²³ V. ECSEDY, *i. m.*, 69.

²⁴ RMK II, 1544.

²⁵ RMNy 2805.

anyanyelve kivétel nélkül szlovakizáló cseh volt. A szlovakizáló cseh nyelvű halotti beszédek között nem fordul elő főrangú vagy köznemesi halott temetésére írott beszéd, harmincöt halotti prédikáció sorolható a polgári réteghez, ezek közül tíz halotti beszéd íródott polgárasszonyról, tizenhárom gyermekről és nyolc íródott előkelő polgárok tiszteletére. A lelkesi réteghez csak hat nyomtatvány köthető. A beszédek kinyomtatásának teret adó reprezentációs alkalmak tehát egyöntetűen a városi polgárság és a polgári vagy egyházi értelmiség köreiből kapcsolhatók. Az 1711 előtti magyar nyelvű halotti nyomtatványok között egészen eltérőek ezek az arányok: tizenkilenc olyan nyomtatványt ismerünk, amely egyszerű polgárok vagy polgári értelmiségiek fölött elmondott prédikációkat közöl, és a papi-prédikátori réteghez is csak tizenöt beszéd köthető, amelyek közül hatot le is kell vonnunk, minthogy ennyi közöttük a katolikus püspököket búcsúztató beszédek száma. A polgárság és a városi papság temetéseinek elhangzott beszédek így csupán egynegyednyi hányadot képviselnek a magyar nyelvű nyomtatott anyagban. Hasonló viszont a cseh és a német nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványok társadalmi beágyazottsága: egyelőre csak az 1655 előtti német nyelvű anyaggal foglalkozva, annak több mint fele, tizenegy nyomtatvány a polgári réteg temetésére jelent meg, a papságot búcsúztató nyomtatványok száma öt; igaz, itt mégis van egy nagyon csekély számú fő- és köznemesi prédikáció, egy-egy nyomtatvánnyal képviselve. A felső-magyarországi városokban letelepedett cseh exulánsok sajátos helyzete, önmeghatározási igénye, műveltséganyaga fontos háttéranyagot nyújthat a gyászbeszédek értelmezési lehetőségeit illetően.

Feltűnő, hogy a szlovakizáló cseh nyelvű halotti beszédek egynegyede íródott elhunyt gyermekek temetésére. A jóval nagyobb számú magyar nyelvű halotti nyomtatványok között mindössze öt, a már részletesen áttekintett, a cseh nyomtatvány mennyiséggel azonos nagyságrendű német anyagban pedig egyetlen olyan nyomtatvány található, ahol a prédikátor pontosan jelzi az elhunyt gyermek életkorát. A ténylegesen kisgyermekek fölött elmondott gyászbeszédek száma persze e nyelveken is valószínűsíthetően jóval nagyobb, mivel a szónok gyakran nem tartotta fontosnak megjelölni a gyermek életkorát, bizonyos esetekben pedig a szöveg olyan általános, hogy a halálzásznak még az életszakaszhoz való kötése sem egyszerű feladat. Néhány esetben az életkor megjelölése nélkül is biztosra vehető, hogy a haláleset fiatal korban történt; ilyen magyar nyelvű halotti prédikáció például az, amelyet Hodosi Sámuel mondott el „P. F. uram” kisfia fölött.²⁶

A magyar nyelvű halotti beszédek között 1624-ben nyomtattak ki először gyermek tiszteletére tartott beszédet, mindjárt egyszerre négyet, amelyek Bedegi

²⁶ RMK I, 1578.

Nyáry Ferkó temetésén hangzottak el, aki tizenegy évet élt.²⁷ A német nyelvű halotti prédikációk között 1630-ban nyomtatták ki az első ilyen jellegű gyászbeszédet a csecsemő Euphrosina Fraunberger fölött.²⁸ A szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványok között 1637-ből bukkan fel az első gyermekprédikációs adatként, egyikeként a két legkorábbi e nyelvű gyászbeszédkiadványnak, és a magyar anyaghoz hasonlóan itt is mindjárt egy többszerzős gyűjteménnyel van dolgunk.

A gyermekeket parentáló cseh nyelvű halotti prédikációk három gazdag polgárcsalád gyermekei fölött hangzottak el: négy halotti beszéd készült a Jon család,²⁹ négy a Boček család,³⁰ három a Sívý család elhunyt gyermekeinek a búcsúztatására.³¹ Az egy család tagjai fölött elmondott nagyszámú halotti prédikáció a család és a családfő közösségben betöltött szerepére utal. A Boček család elhunytjai fölött például hét olyan gyászbeszédet mondtak el, amelynek a kinyomtatásáról is gondoskodott a család. A gyermekeket búcsúztató, már említett beszédek mellett a családfő, Martin Boček temetésére ugyanabban az évben három gyászbeszéd készült.³² A gyűjtemény első darabja, a Ján Hodik prédikátor által megtartott beszéd applikációs része pontos adatokat közöl a származásáról, a hátrahagyott csehországi birtokáról és a Trencsénben betöltött intézői és egyházat támogató szerepéről.³³

A magyarországi német nyelvű halotti beszédek már alkalmat adtak a hazai kutatásnak arra, hogy a nemzetközi trendek egyikét követve belefogjon azoknak az adatoknak és összefüggéseknek az elemzésébe, amelyeket a nők társadalmi helyzetével kapcsolatban tartalmaznak a prédikációk.³⁴ A cseh nyelvű szövegekkel kapcsolatban egy nem kevésbé tanulságos történeti-kultúrantropológiai vizsgálat elvégzésének lehetőségére szeretnénk utalni: a gyermekek fölötti nagyszámú gyászbeszéd és a gyermekek halálát közrefogó család helyzetének egyéb forrásokból való ismerete lehetővé teszi a gyermekkorral kapcsolatos közfelfogás történeti kutatását. Emlékeztetünk Philippe Ariès erős tézisére, aki szerint épp a 17. század-

²⁷ RMNy 1296.

²⁸ RMNy 1473.

²⁹ RMNy 1706.

³⁰ RMNy 1799. Az egyik prédikáció egy érdekes teológiai vonatkozásáról: PAPP Ingrid, *Ismeretlen adatok a lélekaluvás magyarországi történetéhez* = *Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2011. november 8.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerk. GARADNAI Erika, PODLOVICVS Éva Livia, Miskolc, Miskolci Egyetem Tudományos szervezési és Nemzetközi Osztály, 2012, 7–12.

³¹ RMNy 1803.

³² RMNy 1798.

³³ E prédikáció ismertetése: PAPP Ingrid, *Egy szlovakizáló cseh nyelvű 17. századi halotti prédikáció ismertetése* = *Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2010. november 10.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerk. FEKETÉNÉ PÁL Enikő, Miskolc, ME Tudományos szervezési és Nemzetközi Osztály, 2011, 60–64.

³⁴ KECSKEMÉTI-SZEKLER, *i. m.*, 89–91; további irodalommal főként az 57–58. sz. jegyzetben.

ban, az előkelő, nemesi és polgári származású gyermekekkel kapcsolatban teljessé-
dett ki a gyermek és a gyermekkor iránti fogékonyság, érzékenység, a korai élet-
korok sajátosságának felismerése és belátása, amikor a gyermekhalandóság
tekintetében némileg javuló demográfiai trendek változást hoztak a megszületett és
nevelkedő élet iránti személyes figyelemben.³⁵ A cseh nyelvű halotti beszédek
tanulmányozásának egyik szempontja lehet a jövőben ennek a tézisnek a vizsgálata,
és a várható eredményeket még ígéretesebbé teszi az a körülmény, hogy a nyugat-
európai anyag ismeretében és vonatkozásában kidolgozott téziseket itt egy
Közép-Európában is nyugatról keleti irányban elmozduló szellemi kör, a Felső-
Magyarországon megtelepedő cseh- és morvaországi menekültek hatásával lehet
kapcsolatba hozni.

³⁵ Philippe ARIÈS, *A gyermek és a családi élet az ancien régime korában (1973)*, ford. SZAPOR Judit = Philippe ARIÈS, *Gyermek, család, halál: Tanulmányok*, vál. ADÁM Péter, SZAPOR Judit, utószó SZAPOR Judit, Bp., Gondolat Kiadó, 1987 (Társadalomtudományi Könyvtár), 7–317.